

A nevetés felejtés-e?

A Habsburg-uralkodóház és a császárság megítélése a cseh(szlovák) próza tükrében

A nem is olyan távoli múltból rendre rossz emlékű szereplőkként tűnnek fel a Habsburgok a modern cseh prózairodalomban. E tanulmány ezen alkotói hagyományokat tekinti át.

Miközben Ivan Olbracht (1882–1952) a már-már svejki hangvételi (igaz, azt évekkal megelőző) *A Monarchia szeretetéről* (1910) című elbeszélésében az egész cs. és k. hadsereg nemzetiségi anomáliák, a kegyetlenség és az eltúlzott pedantéria tárházának tűnik, időnként mindennek az emblémájaként maga a Habsburg-uralkodóház is kifejezetten pellengérré kerül. Ezt érzékelteti a szadista Masanetz hadnagy portréja is, akinek a képzetében „az a tábornok, akinek a mellét elborítják majd a kitüntetések, aki az elkövetkező csatákban dandárokat, hadosztályokat, hadtesteket vezényel majd, ez a tábornok persze nem más, mint ő maga, hadnagy Masanetz, és a mellén függő rendjelek közül persze nem hiányzik a Mária Terézia-rend sem” (1955:41).

A szintén a Nagy Háború előtt keletkezett, 1913-ban befejezett *A bécsi dicsőség babérjaival övezett öregúr* című abszurd darab ósdiként, képmutatóként beállított bécsi hétköznapijai közepette egy egészen képtelen jelenetsort nyit meg az öreg Seppl Noowi, a következőképp vallva magáról: „1830-ban születtem. Ugyanabban az évben, amikor a mi kedves, jó, öreg császárunk. Mi ketten egyidősek vagyunk. – Itt az öregúr kékszembkendőjével egy könnyet törölt ki a szeméből, majd folytatta: – Még jól emlékszem a megboldogult Ferdinánd császárra és Radetzky apánkra, a jó Isten nyugosztalja őket. Császárváros csak egy van, Bécs csak egy van.”

Eme idejeműltnak ábrázolt bécsi világnak a nyárspolgárai lenézik a cseheket, akiknek java része még mindig szervilisen ragaszkodik az államalakulathoz, hiszen alsó-ausztriai lapjuk „elmesélte, hogy Josef Novotny ismert bécsi cseh polgár, jelenleg esztergályosmester (Favoritenstrasse 51. sz.), fiatalkorában Josef Noowi úrnál inaskodott, s szeretettel emlékszik vissza egykori mesterére, és még ma is szívesen mesélgeti, milyen barátságosan húzta meg néha a fülét vagy a haját a mester, kedvesen tréfálkozva: »A mindenit annak a cseh tökfejnek«” (1955: 78).

Már a világháborúra és a közelmúlt állami színterére retrospekcióban tekint az 1919-es *Jesenius színész különös barátsága*. Ennek szereplői a háború okait, következményeit és kimenetelét találgatva, egyéb szereplők mellett kimondottan nevesítik a Habsburg–Lotaringiai-házból származó osztrák főherceg Frigyest. Mialatt mind a király személye körüli miniszter Tisza István, mind a máskülönben a Monarchia népei közül talán csak a német ajkúakat szívlelő, cs. és k. vezérkari főnök Conrad is szóba kerül, e szakaszban csak találgatni lehet, hogy a felsorolás végi, derogatív jelző e szakaszban kire utal: „Bár az angol kereskedő, a francia diplomata és az orosz csinovnyik nem sokkal kedvesebb nekem, mint a német junker és az osztrák oberlajtnant, s az ő győzelmüktől sem várhatunk sem mi, sem a világ semmi jót, az biztos, hogy ebben a pillanatban Németország részéről fenyegeti az emberiséget a legnagyobb veszély [...]. Olyan vállalkozásról van szó, amelynél fejek fognak hullani: a becsvágyó és dilettáns Hötzendorfé, a vérszomjas Frigyesé és Tiszáé, és a mi gonosz vén majmunké” (1980: 257-8).

A két évvel későbbi *Eduard Žák karrierjében* a megszülető Csehszlovákia kikiáltásával karöltve kezdődik a régi rend felszámolása, mindenekelőtt a császári felségjelzésekkel: „A cseh nemzet ujjongva és énekelve pusztította Ausztriát, és mivel senki sem akadt, aki védelmére kelt volna, gyökerestül megsemmisítette. A nemzet letépte a katonák sapkarózsáját és a tisztek portepéját, és olyan élvezettel taposott rajtuk végig, mintha a két császár és ráadásul Frigyes főherceg hasán táncolna. A kaszárnyák, zálogházak, adóhivatalok és pénzverdék kapui fölött pozdorjává zúzta a kétfejű sasokat, vagy a Moldva partjára vitte és vízbe fojtotta, mint a macskakölyköket, s ezzel olyan megtiszteltetésben részesítette őket, amilyen a törvény szerint nyilvánvalóan csak a felséges család tagjainak és a háborús költőknek járt ki” (1955: 93).

Szintén ez évben jelent meg a már fentebb említett *Švejk* stb. Jaroslav Hašek (1883–1923) tollából. A magyar közönség előtt jól ismert műnek, amely a sovinizmus és a „korhadó osztrák–magyar monarchia” (2019: 165) elleni gúnyiratként is olvasható, ezúttal csak néhány jelenetét idéznénk fel.

A háborút övező geopolitikai körülményeket a címszereplő a következőképp ismerteti a mű elején: „A törökök, amikor 1912-ben háborúban voltak Szerbiával, Bulgáriával és Görögországgal, feltétlenül arra számítottak, hogy Ausztria segíteni fogja őket a szerbek ellen. Mivel ez nem történt meg és ők a háborút elvesztették, ezért aztán lelőtték Ferdinándot...” (18)

Majd ugyanő a könyv egy későbbi pontján, a XV. A Katasztrófa című szerkezeti egységben a következő véleményt teszi közzé az uralkodóról: „A császár őfelsége is belebolondulhatott már ebbe a muriba – jelentette ki Svejk –, úgy kell etetni, mint a kicsi gyereket. Nemrégén egy úr mesélte a kocsmában, hogy

őfelségének, a császárnak két szoptatós dajkája van és hogy ezek háromszor szoptatják naponta őfelségét” (204).

Az ellenszenvét alig vagy egyáltalán nem is leplező, időnként antropológiai gúnyolódásig menő Hašek és főhőse *A Menetszázadban* című, második kötetben is e hangvétellel anekdotázik Ferenc Józsefről *A Svejket bajok érik a vonaton* című fejezetben: „Egyszer, amikor őfelsége a császár, Zsizskovban volt látogatóban, egy Snor Franta nevezetű ember azzal állította meg őfelsége kocsiját, hogy térdre borult a császári hintó lovai előtt. A kerületi rendőrfelügyelő sírva mondotta neki, hogy legalább egy utcával lejjebb kellett volna kifejezést adni hódolatának, mert az már a Kraus rendőrtanácsos rayonja, nem az övé. Azzal becsukatta Snor urat.” (II. 11).

A mai dél-csehországi Putim településen egy öreg juhász azt meséli Švejknek és kísérőjének, egy öreg csavargónak, hogy „A strakonici tanító azt mondja, hogy a nép azért nem lelkesedik, mert a császár nem koronáztatta meg magát. Igaz is, most aztán egye meg, amit főzött. Ha megígérted, vén disznó, hogy megkoronáztatod magad cseh királynak, akkor szavadnak kellett volna állnod” (II. 31).

Már e néhány példa is érzékelteti, hogy Hašek halhatatlan hazafia hogyan ad hangot a Habsburgok fémjelezte „régí” rendszerrel szembeni ellenszenvének csakúgy, mint annak mértékét. Szükségtelen lenne ettől terjedelmesebben foglalkozni a könyvvel, melynek jószerivel egészét meghatározzák a cseh nacionalizmus és pacifizmus kontrasztos pólusai. A szerző *A Balaton partján* (2016) című elbeszélésfüzérének néhány darabját (ilyetén *Az elhagyott latrinán, A becsukott oroszlán*) is átítatja e vitriolos, valamint viszonylag víg viszonyulás, melyek felelevenítésére ezúttal egyéb fókuszaink miatt szintén nem vállalkoznánk.

Tovább tekintve, Vladislav Vančura (1891–1942) 1926-os *Szeszélyes nyár* című capriccio-ja ugyan kimondottan nem tárgyalja a Habsburgokat, azonban megjeleníti Hugo karakterén keresztül – némileg retrográd megvilágításba helyezve azt – a régi rend időszakának jellemző, nemesi elfogultságát: „Tudom, hogy ön a kék színt a vérrel óhajtotta kapcsolatba hozni, de ez az igyekezete, még ha tekintetbe vesszük is kegyelmed nemesember mivoltát, kissé túlzott” (2008: 19) – mondja a fürdőtulajdonos Antonin Dura a royalista Hugo őrnagynak.

Utóbbi karakter idejétmúltságát sejteti Durová asszony gondolatmenete is később: „az őrnagy pedig a maga görcsös méltóságával, melyhez a nevetségességtől sem félve ragaszkodik, semmivel sem jobb [...] ugyanolyan bolond [...] és ezenfelül elmúlt dolgokat szolgál, ahelyett, hogy azzal élne, ami van” (102).

A festő-író-költő Josef Čapek (1887–1945) 1929-ben kiadott, gyermekeknek szóló (!) *Történetek a kutyusról meg a cicusról* kötet *Hogyan ünnepelte a kutyus meg a cicus október 28-át?* című meséjében az egyik állatka szintén foglalkozik az akkori közelmúlttal: „Én csak azt tudom, hogy régebben rosszabb volt az élet, mint ma,

hogy nagy háború volt meg éhség, az emberek sokat búsultak és szomorkodtak, mert rossz császár uralkodott fölöttük [...] amikor az emberek már nem tudták elviselni sem a háborút, sem a rossz császárt, 1918. október 28-án megelégteltek a dolgot és véget vetettek az egésznek: a háborút megszüntették, és a rossz császárt elkergették” (1999: 92-3).

Ugyanezen évben jelent meg a két világháború közötti cseh(szlovák) irodalom egyik legvitatottabb műve a regényíró Jaroslav Durych (1886–1962) keze nyomán.

„A barokk kor csodálata és a harmincéves kor eseményeinek katolikus felfogása” (Hankó – Heé 2003: 707) miatt az első világháború utáni csehszlovák fősodorról szembehelyezkedett könyv szerzőjének igen sajátos olvasatában a Habsburg, illetve német-római császári győzelem a fehér-hegyi ütközetben V. Frigyes pfalzi választófejedelem és cseh király, valamint a cseh rendek felett épenséggel azért is kezeskedett, hogy Csehország a „téli király” vezetésével nem olvadt be a korabeli német államalakulatokba. Tekintsük Durych e művét bátran kivételnek!

Visszatérve egy szó erejéig Vančurára, illetve a „szabályra”, a szerző 1936-os, a *Szeszélyes nyárnál* jóval kevésbé népszerű *Három folyó* című alkotásában a helyiek, vagyis a morva Skalička és környékének lakói „fütyültek a hivatalokra, fütyültek a császár katonáira. Amikor aztán György herceg úr megérkezett gyönyörű kozlicei birtokára, csak úgy ímmel-ámmal fogadták, s csak kényszeredetten süvegelték meg” (1984: 36). Az itt szóban forgó György természetesen Ferenc Ferdinánd in cognito.

A népmeséket idéző beállítású mű szereplői közül a legkisebb fiú, Jan Kostka a világháború napjai közepette azt mondja „bajtársának”, a szlovák Stodolának a császárról, hogy „Azért háborúzik, hogy mindent elveszítsen. Azért háborúzik, hogy a népei ráébredjenek, hogy gyenge, és nem tud már parancsolni nekik” (199).

E jelen áttekintés első szerzője, Ivan Olbracht a második világháborút követő időszakban, 1947-ben megjelent *A hódító* című történelmi regényének narrációja olykor nem fukarkodik a negatív jelzőkkel a Habsburgokkal kapcsolatban, annak ellenére sem, hogy a könyv fővonala az Újvilágba vezet, mindössze időnként keresztezve a Habsburg német-római császári, illetve spanyol királyi szálat: „Cortez szerencsére ismerte az eszközöket, amelyekkel el lehet nyerni a sunyi Habsburg [V. Károly] kegyeit” (1959: 91).

Erősen kétséges, hogy a conquistador Cortez gazdag ajándéka, amelyet a királynak küldött, helyzetének hátrányos mozzanatait kiküszöbölendő, elér-e célját, ugyanis „Károly éppoly pénzsóvár és fukar, mint cubai helytartója [Diegio Velasquez]. A Habsburgok szótárából hiányzik az a szó, mely a hála kifejezésére szolgál” (215).

Hasonlóképp feltételezhető a Habsburgok áruló magatartása, amely a következő, töprengő kérdésekben csúcsosodik ki Cortez gondolatmeneteiben: „Vagy talán a Habsburg árulással fizet hadvezérének a küldött kincsekért?” (228), illetve „Mit is várjon a kapzsi, telhetetlen, haszonleső némettől” (534).

Egy, az összeurópai geopolitikai viszonyokat boncolgató elbeszélő szakaszban szintén felrója a szerző az uralkodónak a vélt vagy valós pénzhétségüket, vagy legalábbis „reálpolitizálásukat” a költséges államapparátusra figyelemmel: „Rengeteg elintézni várt itt Károlyra. A főnemesség pörei [...] meg a pénz, a pénz, a pénz, mivelhogy a grandok nem szívesen nyitják meg az erszényüket” (542).

Végül, megjelennek a Habsburgok „álnokságáról és hálátlanságáról terjesztett régi pletykák”, amelyek miatt haboznak eltávolítani Cortezt Károly hívei (578).

Már javában az államszocialista időkben járunk, precízebben: 1968-ban, amikor megjelenik Bohumil Hrabal (1914–1997) *Véres történetek és legendák* című elbeszélésgyűjteménye. Ennek *Isten báránykái* című történetének egyik „furcsa figurája Lašmanka anyó volt, aki [...] magát nemes hölgynek ő vélte, és nekünk, srácoknak, mindenkinek, aki csak megszólította, birtokokat osztogatott, mert hatalmas uradalom volt ám az övé, nagyobb, mint a Lichtenstein hercegé, és azt is mondogatta, hogy azért van csak kilencvenkilenc udvarháza, mert különben saját hadsereget kellene küldenie Bécsbe, a császárnak... (1998: 181).

Igen érdekes Hrabal esete. Előszóval utal műveiben, nem is annyira ki-mondottan a Habsburgokra, hanem az egész Monarchia-időszakra. Ha nem tűnne többször is úgy, hogy őszinte nosztalgiaélményt igyekszik kelteni a szóban forgó időszak iránt, vagy legalábbis, megpróbálja az értékeket megtalálni abban, könnyen hihetnénk azt is akár, hogy irónia járja át a doktor által elmondottakat a *Névtelen tuskók* című elbeszélésében, amely nálunk a *Tükrök árulása* című „kollázsban” jelent meg, először 1977-ben: „Viszont a Monarchia idejében?! Azok a kurvák Goldšmidnél, azok hölgyek voltak! Egyszer az egyikkel randevúm volt a Stromovkában, a Rózsabokorban, hát ő kocsival érkezett, mint egy komtesz [...] No de ez a Monarchia idejében volt. Persze, a háború után azzal jöttek, hogy a prostitúció nem méltó a nőkhez” (2007: 421).

Václav Pavel Borovička újság- és forgatókönyvíró többnyire elfogultságtól mentesen írja le *Híres politikai merénylet* című, eredendően 1975-ben megjelent tanulmányfűzérében a – értelemszerűen a Habsburgoktól elválaszthatatlan – szarajevói merénylet lefolyását és körülményeit. Sőt, voltaképp arra is rámutat, hogy a bosnyákok, szerbek kiálltak a Monarchia, illetve a kárvallottak mellett, az erőszak ellen foglalva állást (1985: 146-7).

Ettől is fontosabb számunkra e helyen, hogy terjedelmesen taglalja kifejezetten a Habsburg-dinasztia történelmi előzményeit is a következőképp: „A Habsburgok már a tizenharmadik század óta kivételes pozíciót töltöttek be Euró-

pában, több mint hét évszázad óta uralkodtak és háborúskodtak, politikával, diplomáciával, erőszakkal, de körültekintően kötött dinasztikus házasságokkal és egyre gyarapították befolyásukat és az uralmuk alá tartozó területeket” (136).

Majd – immár a merényletet követően – a Habsburgok megosztottságát érzékelteti egy merész spekulációval: „a két elfogott merénylő közvetve Ferenc József szövetségesévé” lett; ugyanis a szerző szerint nem máshoz járultak hozzá, mint ahhoz, hogy a szenior uralkodó „megszabaduljon a Habsburg-dinasztia fekete bárányától, Ferenc Ferdinándtól és annak rangon aluli feleségétől”. Egyenesen azt a következtetést vonja le itt, hogy: „Haláluk nagy megkönnyebbülés volt az agg, s minden bizonnyal könyörtelen uralkodó számára. Ferenc József aligha vette nagyon a szívére a tragédiát” (148).

Egy huszadik századi cseh alkotókra irányuló, tetszőleges tematikájú összefoglaló sem teheti meg, hogy nem tér ki Milan Kunderára. Az ő *Nevetés és felejtés könyve* (1978) nemigen fogalmaz meg értékítéletet a Habsburgokkal kapcsolatban, viszont a főszereplő Karel szenilis anyukája, hrabali visszarévedést idézően, önnön fiatalkorát – mint kiderül: fiktíven – felidézve, ünnepli annak végét: „Hogyan fészülködött anyuka lány korában? Copfot viselt. No persze, az még az Osztrák–Magyar Monarchia idején volt. Bécs volt a főváros [...] Mindjárt a háború után (hát persze, az első világháború után, 1918-ban, amikor kikiáltották az önálló köztársaságot [...]) anyuka egy verset szavalt az iskolai ünnepélyen. Az osztrák birodalom bukását ünnepelték” (1998: 49).

Mint láttuk hét modern cseh(szlovák) szerző tizen-egynéhány művének tükrében, a cseh prózairodalomban és, ki tudja, talán társadalmi emlékezet jószérivel egészében a Habsburgok népnyúzó, kapzsi, megbízhatatlan, félkegyelmű és egyéb alakzatokban jelennek meg.

Mindez annyiban borítékolható, hogy adódhatott az új, első világháború utáni államalakulat önmeghatározásából csakúgy, mint a „vörös farok” jelensége folytán (a több évtizeden át domináns [állam]szocializmus által elvárt tartalmak lévén). Ugyanakkor a tendencia kiterjedtségét elnézve mintegy társadalmilag elvárt, „kötelező” kellékekről is szó lehetett.

Ez különösen annak fényében elgondolkodtató, hogy jelenleg a cseh társadalom, illetve politika, úgy fest, „nyitott a közép-európai együttműködés olyan formáira is, mint amilyen a cseh–szlovák–osztrák Austerlitz-formátum” (Garai 2022: 48). Miközben itt egy olyan kérdéshez érünk, amely magától értetődően már messze túlmutat e mindenekelőtt a prózairodalmi tendenciák megragadására irányuló kézirat keretein, azért az is evidencia, hogyha igaz e nézet, mindez nem volt mindig így.

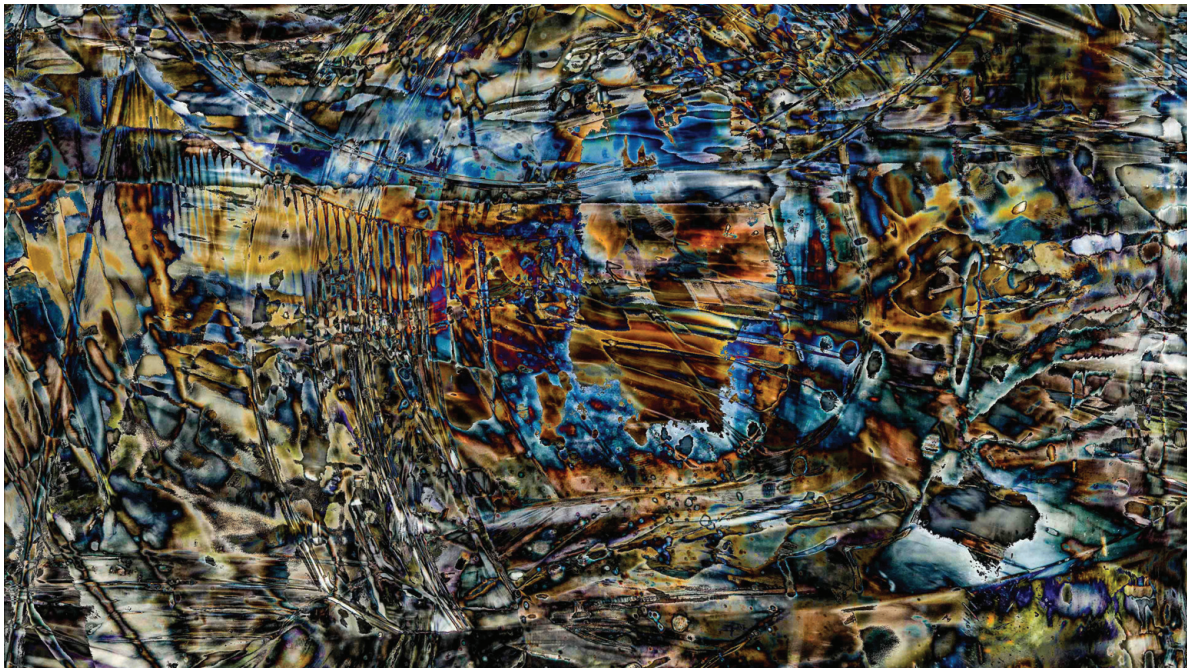
Hogy miért? Itt egy szintén közép-európai szerző, Jarosław Iwaszkiewicz szavai kínálják a választ helyettem, melyek egyben talán felmentenek bárminő

banalizálás vádja alól is: „Úgy vélem, egy biztos: hogy változnak az idők, és a folyó nem folyhat a forrásai felé. Játsszogat velünk.”

Budapest, 2023. február 27.

Bibliográfia

- Borovička, Václav Pavel: *Híres politikai merényletek*. Európa, Budapest, 1985.
- Čapek, Josef: *Történetek a kutyusról meg a cicusról. Hogyan gazdálkodtak – és még sok más egyébről*. Ciceró, Budapest, 1999.
- Garai, Nikolett. *A cseh külpolitikai identitás és a visegrádi együttműködés. A cseh külpolitikai identitás és a visegrádi együttműködés. Külügyi Szemle, 2022 (1) 35-58.*
- Hankó B. Ludmilla – Heé Veronika: *A cseh irodalom története – A kezdetektől napjainkig*. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest, 2003.
- Hašek, Jaroslav: *Infanteriszt Svejk*. Digi-Book Magyarország, Budaörs, 2019.
- Hrabal, Bohumil: *Tükrök árulása*. Európa, Budapest, 2007.
- Hrabal, Bohumil: *Véres történetek és legendák*. Európa, Budapest, 1998.
- Iwaszkiewicz, Jarosław: *Vörös pajzsok*. Európa, Budapest, 1974.
- Kundera, Milan: *Nevetés és felejtés könyve*. Európa, Budapest, 1998.
- Olbracht, Ivan: *Régi szép idők*. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1955.
- Olbracht, Ivan: *A hódító*. Európa, Budapest, 1959.
- Olbracht, Ivan: *Jesenius színész különös barátsága*. Madách/Európa, 1980 [1919].
- Vladislav Vančura: *Szesélyes nyár*. Cartaphilus, Budapest, 2008.
- Vladislav Vančura: *Három folyó*. Európa–Madách, Budapest, 1984.

Kecskés Péter: Putrefactio 4 (2019)